

بازتاب انقلاب اسلامی ایران در کشور ارمنستان

نصرالله نخعی زرنندی^۱
حسین معین‌آبادی بیدگلی^۲

چکیده

وقوع انقلاب اسلامی ایران در بهمن ۱۳۵۷ جمهوری اسلامی ایران را به کانون پخش انقلاب تبدیل کرد. چنانچه انقلاب اسلامی توانست در مدت کوتاهی بر جنبش‌های اسلامی و حتی جنبش‌های استقلال‌طلبانه در منطقه و جهان به‌طور مستقیم و غیر مستقیم تأثیر داشته باشد. هدف این پژوهش بررسی بازتاب انقلاب اسلامی بر کشور ارمنستان بر اساس نظریه پخش است. در این مقاله سعی شده است تا با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها با روش اسنادی و کتابخانه‌ای ضمن بررسی نظریه پخش به این سؤال پرداخته شود که آیا انقلاب اسلامی به‌عنوان کانون و اشاعه پخش در منطقه بر جمهوری ارمنستان، تنها کشور غیر مسلمان همسایه ایران، تأثیر داشته است یا خیر؟ و اگر داشته، این تأثیر به چه شکل و به چه میزان بوده است؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد انقلاب اسلامی در دهه اول انقلاب و قبل از فروپاشی شوروی سابق تأثیرات غیر مستقیم و مثبت بر افزایش روحیه استقلال‌طلبی آرامنه داشته است، اما بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال ارمنستان به دلیل وجود موانع مختلفی همچون غالب بودن دین مسیحیت، مشکلات داخلی، حضور و رقابت کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در ارمنستان، از تأثیر انقلاب اسلامی بر جمهوری ارمنستان و آرامنه کاسته شده است.

کلیدواژه‌ها: نظریه پخش، انقلاب اسلامی، صدور انقلاب، رقابت، موانع.

Email: nasrollah1393@yahoo.com

۱. دانشجوی دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی (گرایش اندیشه سیاسی) پژوهشکده امام خمینی (ره)

Email: moeini@uk.ac.ir

۲. استادیار علوم سیاسی دانشگاه شهید باهنر کرمان (نویسنده مسئول)

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران متفاوت از دیگر انقلاب‌های بزرگ جهان قلمداد می‌شود. این انقلاب با وارد کردن دین به عرصه سیاست، انقلاب‌های اروپا، آمریکا و انقلاب کمونیستی روسیه که دین را از سیاست جدا کرده بودند را با چالش جدی مواجه کرد. ظلم‌ستیزی، استقلال‌خواهی و استقلال-طلبی از سلطه ابرقدرت‌های شرق و غرب و حمایت از مستضعفان جهان از دیگر خصوصیات بارز انقلاب اسلامی ایران بود.

شعارهایی همچون «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» و «نه شرقی نه غربی، جمهوری اسلامی» به‌خوبی ماهیت ضد استبدادی و ضد استکباری انقلاب اسلامی را نشان می‌دهد. به همین دلیل انقلاب اسلامی بازتاب گسترده‌ای بر جنبش‌های آزادی‌بخش و استقلال‌طلبانه در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی گذاشت. به‌طوری‌که پس از وقوع انقلاب ایران شاهد یک‌سری واکنش‌های مستقیم و غیر مستقیم و یا به تعبیر «گراهام فولر» رفلکسی از سوی مردم منطقه می‌باشیم. این تأثیرگذاری ناشی از قدرت سلبی یا نفی‌کنندگی انقلاب و تعمیم این باور است که «آیت‌الله» باید درست عمل کرده باشد که توانسته است، شاه را با تمام قدرتش و حمایت آمریکا، سرنگون کند و در جریان این پروسه، ایالات متحده را نیز تحقیر کند. (فولر، ۱۳۷۳: ۱۰۰-۹۳)

بررسی میزان پخش و تأثیرگذاری انقلاب‌ها و چگونگی راه‌های گسترش و صدور آن‌ها از مرکز یا کانون انقلاب به دیگر کشورها و مناطق دور و نزدیک همیشه مورد توجه محققین و دانشمندان علوم سیاسی بوده است. نظریه پخش به دلیل برخوردار بودن از اصول و مؤلفه‌های مناسب، توانایی و قابلیت توضیح چگونگی گسترش پدیده‌ها، ایده‌ها و انقلاب‌ها را دارد. بنابراین در این پژوهش سعی شده است که تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشور ارمنستان با استفاده از نظریه پخش مورد واکاوی قرار گیرد. سؤال این پژوهش این است که آیا انقلاب اسلامی بر کشور ارمنستان تنها کشور غیر مسلمان همسایه ایران، تأثیر گذاشته است یا خیر؟ در صورت تأثیرگذاری، از چه راه‌ها و مسیرهایی صدور انقلاب به ارمنستان صورت گرفته است؟ و موانع صدور انقلاب به ارمنستان چه بوده است؟ در این پژوهش بعد از ارائه نظریه پخش، به‌عنوان چارچوب نظری پژوهش سعی شده است مسیرها و موانع پخش انقلاب اسلامی در دو دوره زمانی قبل و بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مورد بررسی قرار گیرد.

۱- پیشینه پژوهش

در مورد تأثیر انقلاب اسلامی بر منطقه آسیای میانه و قفقاز مقالات و کارهای پژوهشی به نگرارش درآمده است که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد. «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر تحولات سیاسی منطقه قفقاز» عنوان مقاله‌ای است که توسط امان‌الله شفایی در سال ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است. در این مقاله نویسنده با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها به

شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای، به تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر منطقه قفقاز پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که انقلاب ایران بر منطقه قفقاز تأثیر چندانی نداشته و با گذشت زمان این تأثیرگذاری سیر نزولی به خود گرفته است. (شفایی، ۱۳۸۸)

«تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و ارمنستان در چهارچوب تئوری اندرسون» عنوان مقاله‌ای است که توسط جوادی ارجمند و دولت‌یاری در سال ۱۳۹۰ به چاپ رسیده است. در این مقاله نویسندگان با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای، به روابط ایران و ارمنستان پرداخته‌اند، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که زمینه‌های مشترک تاریخی در ایجاد و گسترش روابط بین دو کشور نقش مؤثری داشته است. (جوادی ارجمند و دولت‌یاری، ۱۳۹۰)

در این پژوهش سعی شده است که به صورت موردی تأثیر انقلاب اسلامی بر کشور ارمنستان و موانع تأثیر انقلاب بر این کشور مورد بررسی قرار گیرد.

۲. چارچوب نظری

۲-۱. نظریه پخش

نظریه پخش در سال ۱۹۵۳ از سوی «تورستن هاگر استرن» جغرافیدان سوئدی ابداع و عرضه شد. وی و همکارانش با به کار گرفتن این نظریه در مورد گسترش نوآوری «پدیده‌های کشاورزی» به یافته‌های ارزشمندی دست یافتند. این نظریه توضیح می‌دهد که چگونه یک پدیده و یا نوآوری در طول زمان و در یک فضای جغرافیایی گسترش پیدا می‌کند. (شکویی، ۱۳۶۴: ۱۱۱-۱۱۲) هرچند نقطه آغاز کاربرد آن در پدیده‌های کشاورزی و شیوع بیماری‌ها بود. (palloni, 2007: 8-9)

در این نظریه ابتدا دو دسته از نوآوری‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. اول چگونگی گسترش سل گاوی و دوم نوآوری کشاورزی و همچنین خودرو، تلفن و خدمات پستی. (میلانی و اسماعیلی، ۱۳۹۳: ۴۸) اما به مرور کاربرد آن در سایر عرصه‌ها و رشته‌های مختلف علمی نیز تسری یافت. این نظریه در بسیاری از مسائل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی مثل گسترش محبوبیت یک نماینده انتخاباتی بین مردم، پخش انواع مد لباس و ... به کار گرفته شد. (palloni, 2007: 8-9)

۲-۲. اصول و مؤلفه‌های نظریه پخش

از نظر استرن، اصول و مؤلفه‌های اساسی نظریه پخش شامل موارد حوزه یا محیط پخش، زمان پخش، موضوع پخش، مبدأ پخش و مسیر حرکت پدیده است. (Haggett, 1972: 350)

الف. حوزه و محیط اولیه پدیده

اولین عامل، حوزه و محیطی است که در آن پدیده پخش ایجاد می‌شود. این محیط به لحاظ طبیعی یا محیطی، انسانی یا اجتماعی دارای خصوصیات خاصی است.

ب. زمان پخش

دومین عامل، زمان است. یک پدیده در طول زمان به مناطق دیگر گسترش می‌یابد. زمان می‌تواند روزها و سال‌ها به صورت دوره‌های جدا از هم باشد.

پ. موضوع یا پدیده پخش

عامل سوم در نظریه پخش به موضوع و یا پدیده باز می‌گردد. مسئله و رویدادی که از یک حوزه به دیگر مناطق نشر می‌یابد، می‌تواند نوآوری‌های فنی و علمی، یافته‌های جدید کشاورزی و تولیدی، پدیده‌های اجتماعی چون رفتار، گویش و مد لباس و امراض و بیماری‌های واگیر و یا فعالیت‌های فرهنگی و سیاسی نظیر انقلاب‌ها باشد.

ت. مبدأ پخش

پدیده‌هایی چون نوآوری و امراض از مکان‌های خاص و مبدأ خاصی به دیگر حوزه‌های جغرافیایی انتشار می‌یابد. مبدأ پخش دارای خصوصیات و شرایط خاصی برای ایجاد و تشکیل پدیده هستند که به دلیل مقبولیت مردمی به دیگر مناطق گسترش می‌یابد.

ث. مقصد پخش

حوزه و مکان‌هایی که موضوع و پدیده پخش در طول زمان در آن گسترش یافته و بین مردم این مناطق پخش می‌شود.

ج. مسیر حرکت پدیده

موضوع پخش در مسیرهای خاصی جریان می‌یابد و این مسیرها به دلیل داشتن شرایط خاص، پدیده پخش را به مقصد می‌رسانند. (palloni, 2007: 31)

۲-۳. انواع پخش

استرنند علاوه بر مؤلفه‌های پخش به چند نوع پخش نیز اشاره می‌کند که در اشاعه پدیده‌ها نقش مؤثری دارند:

۲-۳-۱. پخش جابه‌جایی

پخش جابه‌جایی زمانی رخ می‌دهد که افراد یا گروه‌های دارای یک ایده مخصوص به‌طور فیزیکی از مکانی به مکان دیگر حرکت کنند و از این طریق ابداعات و نوآوری‌ها در سرزمین جدید گسترش یابد. مذاهب با اعزام مبلغان مذهبی با پخش جابه‌جایی اشاعه یافته‌اند. (معین‌آبادی و سبزی، ۱۳۹۴: ۵۳)

۲-۳-۲. پخش سلسله‌مراتبی

در این نوع پخش، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله‌مراتب گسترش می‌یابند، ایده‌ها از یک فرد مهم به فرد دیگر و یا از مرکز شهری مهم به مرکز شهری دیگر گسترش می‌یابند. این نوع پخش به انتشار ریزشی هم معروف است، یعنی فرایندی که از مراکز بزرگ‌تر و مهم‌تر به مراکز کوچک‌تر سرازیر می‌شود (Haggett, 1972: 305). بالاترین سرعت انتشار در پخش سلسله‌مراتبی است، زیرا با پذیرش نوآوری از سوی شخص مهم، پدیده به سرعت به کل قاعده منتقل می‌شود. در این نوع پخش، بیشتر افراد و شخصیت‌های برجسته و سازمان‌ها به‌عنوان مخاطب مطرح می‌باشند و بعد از آن به سایر گروه‌ها منتقل می‌گردد. (میلانی و اسماعیلی، ۱۳۹۳: ۴۸)

۲-۳-۳. پخش سرایتی یا واگیردار

در این نوع پخش گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسله‌مراتب صورت می‌گیرد. (خواج‌سروی و رحمتی، ۱۳۹۱: ۳۴) این نوع پخش در مقابل پخش سلسله‌مراتبی است؛ مانند اشاعه بیماری‌های مسری، چون پخش با تماس مستقیم منتشر می‌شود. این فرایند به شدت تحت تأثیر فاصله قرار دارد. بنابراین، افراد و نواحی نزدیک نسبت به افراد و نواحی دور دست احتمال تماس بیشتری دارند. (معین‌آبادی و سبزی، ۱۳۹۴: ۵۳) بر همین مینا روند پخش از عواملی مثل مشخصات عمده پدیده‌ها، کیفیت آن‌ها، کانون پدیده‌ها، جمعیت آماده پذیرش و فاصله آن و مقاومت و پذیرش پدیده تبعیت می‌کند. (Richard, 1975:296) البته پدیده پخش صرفاً نه به صورت یکی از موارد فوق بلکه ممکن است به صورت تلفیقی از آن‌ها صورت بگیرد و در پخش یک پدیده از سه مورد فوق به صورت هم‌زمان استفاده گردد.

۳- عوامل نظریه پخش و تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر ارمنستان

نظریه پخش برای بررسی تأثیر انقلاب در خارج از مرزهای خود می‌تواند کاربرد داشته باشد؛ چراکه انقلاب‌ها جدا از تغییرات اساسی مانند دولت‌سازی و نهادسازی که در داخل ایجاد می‌کنند، نظام بین‌الملل را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند. صدور آرمانی انقلاب که در طبیعت انقلاب‌هاست، از جمله عواملی است که نظام بین‌الملل را متأثر می‌سازد. (ملکوتیان و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۴۷) بنابراین با توجه به اصول و مؤلفه‌های نظریه پخش از این نظریه می‌توان برای اشاعه و گسترش انقلاب‌ها کمک گرفت و چگونگی صدور انقلاب‌ها را توضیح داد. همان‌طور که استرند اشاره دارد، با استفاده از این تئوری می‌توان فعالیت‌ها را در زمان و مکان نشان داد و علاوه بر سادگی آن انعطاف‌پذیر بوده و قابل فهم است.

۳-۱. مبدأ پخش نوآوری فرهنگی و سیاسی

با وقوع انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷ به رهبری امام خمینی (ره) در ایران، بسیاری از کشورهای جهان از جمله منطقه خاورمیانه و کشورهای همسایه و هم‌مرز ایران تحت تأثیر عظمت این رخداد و پیام‌های جهانی و منطقه‌ای آن قرار گرفتند. بدین ترتیب انقلاب اسلامی، کانون پخش و تراوش در منطقه شد. این تأثیرات نمایشی چنان قوی بود که حتی کسانی که علاقه‌ای به انقلاب اسلامی نداشتند، تحت تأثیر آن قرار گرفتند. (نجاتی، ۱۳۹۰: ۲-۱) به طوری که جان اسپوزیتو دربارهٔ مرکز قرار گرفتن انقلاب اسلامی ایران برای پخش به دیگر کشورها می‌گوید: «انقلاب ایران با الهام از ایدئولوژی اسلامی که داعیه‌دار سعادت و خوشبختی تمام جهانیان است. طبیعی بود که نتواند در محدوده جغرافیایی ایران محدود بماند و می‌بایست پیام آن و امواجش در درجه اول به ملل مسلمان کشورهای همسایه و سپس به همه ملل مستضعف جهان برسد.» (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۲۶۱)

۳-۲. موضوع پخش

از شروع انقلاب، جمهوری اسلامی اصل دو قطبی شدن جهان و حفظ تعادل بین دو ابر قدرت را کاملاً مردود دانسته و از دیدگاه خود به دو ابر قدرت به‌عنوان مجموعهٔ واحدی از استکبار جهانی که حقوق ملل محروم و مستضعف و حتی ملت‌های خودشان را پایمال می‌کنند، نگاه می‌کند. (یعقوبی، ۱۳۸۷: ۵۱-۴۲) بنابراین نفی بلوک شرق و غرب، استکبارستیزی، ظلم‌ستیزی، حمایت از مستضعفین و جنبش‌های آزادی‌بخش جهان، موضوع پخش انقلاب اسلامی قرار گرفت. در مقدمه قانون اساسی آماده است: «قانون اساسی با توجه به محتوای انقلاب اسلامی که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین بود، زمینه تداوم این انقلاب در داخل و خارج را فراهم می‌کند، به‌ویژه در گسترش روابط بین‌المللی با دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشد تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کند، تا استمرار مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان فراهم آید.» (حافظنیا و احمدی، ۱۳۸۸: ۷۵) بنابراین اندیشه «صدور مطلق انقلاب» وظیفه اصلی دولت اسلامی را کمک به آرمان‌های جهان‌گرایی اسلامی تلقی می‌کند و حمایت و خدمت به مسلمانان و مظلومین جهان را وظیفه یا برنامه اصلی انقلاب و دولت جمهوری اسلامی می‌داند. (فیرحی، ۱۳۸۳: ۲۶۰)

۳-۳. مقصد پخش

منطقه قفقاز مرز میان تمدن اسلامی، مسیحی و یهودی و سه فرهنگ ترکی، روسی و ایرانی و همچنین زیستگاه بیش از پنجاه گروه قومی، زبانی و سه دین اسلام، یهود و مسیحیت است. (قیصری و گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۲۲) ارمنستان به‌عنوان یکی از کشورهای منطقه با ۲۹۸۰۰۰ کیلومتر

مربع مساحت، در جنوب غربی منطقه قفقاز و با کمی فاصله از سواحل جنوب شرقی دریای سیاه واقع شده و همچنین کمربندی بین مرزهای ایران از یک سو و جمهوری‌های آذربایجان و گرجستان از سوی دیگر گسترده شده است. (جوادی ارجمند و دولت‌یاری، ۱۳۹۰: ۱۹۷)

ارامنه به‌عنوان یک ملت دارای ریشه‌ای کهن در تاریخ هستند. تاریخ ارمنستان را نمی‌توان بدون آشنایی با تاریخ ایران به‌طور دقیق مورد مطالعه قرار داد. از دوران باستان، ارمنستان برای ایران اهمیت استراتژیک داشت. ارمنستان از دوران پارتیان تا زمان ساسانیان به‌عنوان یک سرزمین حائل در میان ایران و روم عمل کرده بود. هرگونه سلطنتی که در ارمنستان تشکیل می‌شد، اگر زیر سیطره ایران نبود، خواه‌ناخواه زیر نفوذ رومیان در می‌آمد و برای ایران خطرآفرین می‌شد. حفظ ارمنستان برای ایران اهمیت ویژه داشت و دولت ایران گزینه‌ای جز نگهداری ارمنستان نداشت. (خنجی، ۱۳۹۸: ۸۷۸)

در مجموع اکثریت قریب به‌اتفاق مردم کشور جمهوری ارمنستان از لحاظ قومی و مذهبی، ارمنی و مسیحی هستند، پیشینه ورود اسلام به زمانی مربوط می‌شود که جزئی از خاک پهناور ایران بود که پس از حمله اعراب مسلمان به ایران، منطقه ارمنستان نیز از گزند تهاجم اعراب بی‌بهره نماند. بنابراین کشور ارمنستان با اکثریت مسیحی که ریشه‌های تاریخی و فرهنگی مشترکی با ایران دارد، به‌عنوان مقصد اشاعه و پخش انقلاب اسلامی ایران قرار گرفته است.

۳-۴. زمان و مسیرهای پخش

زمان پخش انقلاب به ارمنستان را می‌توان به دو دوره قبل و بعد از فروپاشی شوروی تقسیم کرد که بنا به مقتضیات شرایط هر دوره مسیرهای پخش انقلاب اسلامی نیز متفاوت بوده است.

۳-۴-۱. مسیر پخش انقلاب اسلامی به ارمنستان قبل از فروپاشی شوروی (۱۹۷۹-۱۹۹۱)

منظور راه‌هایی است که از طریق آن امکان سرایت یک پدیده از مبدأ پخش به مقصد پخش فراهم می‌گردد، بنابراین حداقل افرادی لازم‌اند که رفتاری را انجام دهند تا این مسیر هموار گردد. (رفیع‌پور، ۱۳۷۶: ۸۸)

۳-۴-۱-۱. پخش جابه‌جایی

چنانچه گفته شد در این نوع پخش گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسله‌مراتب صورت می‌گیرد. این فرایند به‌شدت تحت تأثیر فاصله قرار دارد. با توجه به هم‌مرز بودن ایران با ارمنستان و تماس بین ارامنه ایران و ارمنستان، پخش جابه‌جایی یکی از راه‌های اشاعه انقلاب به ارمنستان در زمان شوروی بود که از دو مسیر زیر صورت می‌گرفت.

الف. تماس چهره‌به‌چهره

پخش از طریق تماس مستقیم افراد با یکدیگر جهت انتقال اخبار، اطلاعات و تأثیر گذاشتن بر افکار عمومی برای پخش و صدور انقلاب بسیار حائز اهمیت است. بنابراین تماس مستقیم و یا چهره‌به‌چهره یکی از مسیرهای صدور انقلاب ایران به کشور ارمنستان بود که معمولاً این کار از طریق مسافرت ارمنه مقیم ایران به کشور خود صورت می‌گرفت. چنانچه فرهاد کلینی در این باره می‌گوید: «واقعیتی وجود دارد که روابط ایران و ارمنستان بیش از آن که یک روابط ساختاری و سازه‌ای باشد، روابطی دارای پشتوانه معنوی است. برای مثال ما در زمان جنگ تحمیلی گزارش‌هایی را دریافت می‌کردیم که مردم ارمنی و ارمنستان چه قدر نگران شرایط ایران در جنگ هستند و از طریق ارمنه ایران که به ارمنستان می‌رفتند، جویای وضعیت بودند.» (کلینی، ۱۳۹۰: ۱)

ب. رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی

گسترش رادیو و تلویزیون و رسانه‌ها نقش بسیار مؤثری در انتقال سریع و بدون مرز اطلاعات و پیام‌ها دارد. چنانچه استفاده گسترده از این رسانه‌ها باعث گردیده که این وسایل به‌نوعی جایگزین تعاملات فردی یا تماس مستقیم و چهره‌به‌چهره افراد شده‌اند. بنابراین از رسانه و وسایل ارتباط جمعی به‌عنوان ابزاری برای صدور انقلاب به‌صورت وسیع مورد استفاده قرار گرفت. در همین راستا ایران سعی کرد تا از طریق امواج رادیویی و پخش نوار کاست و... صدای انقلاب را به جمهوری‌های شوروی سابق منتقل کند. (شفایی، ۱۳۸۸: ۱۶۵) ایگور بالیف از مقامات وقت دولت شوروی سابق فعالیت رسانه‌ای و تبلیغاتی ایران برای اشاعه و پخش انقلاب را در آن زمان این‌طور بازگو می‌کند: «تنها در مرز شوروی و ایران ۳۸ ایستگاه رادیویی وجود دارد که دربارهٔ اسلام و انقلاب برنامه پخش می‌کند.» (بالیف، ۱۳۷۵: ۱۹۸) با توجه به اینکه ایران در شمال غرب با کشور ارمنستان دارای مرزهای مشترک است؛ بنابراین مردم این کشور از طریق امواج رادیویی اخبار و پیام استکبارستیزی و استقلال‌طلبی انقلاب اسلامی را دریافت و دنبال می‌کردند.

۳-۴-۱-۲. پخش سلسله‌مراتبی

در این نوع پخش، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله‌مراتب گسترش می‌یابند، ایده‌ها از یک فرد مهم به فرد دیگر و یا از مرکز شهری مهم به مرکز شهری دیگر گسترش می‌یابند. دومین مسیر پخش و اشاعه انقلاب اسلامی ایران به ارمنستان، نامه معروف امام خمینی^(ع) به میخائیل گورباچوف رهبر شوروی سابق در ۱۱ دی ۱۳۶۷ (۱۹۸۹م) است. این نامه زمانی ارسال شد که شوروی علاوه بر مسائل و مشکلات شدید اقتصادی، سیاسی و ایدئولوژی با مشکل ملیت‌ها نیز مواجهه شده بود. (واگنر، ۱۳۹۰: ۱۲)

در چنین شرایطی امام خمینی^(ره) در نامه خویش ضمن اعلام داشتن پایان رسیدن مارکسیست، صریحاً به گورباچف اظهار می‌کند: «انسان باید به حقیقت رو کند، مشکل اصلی کشور شما مسئله مالکیت، اقتصاد یا آزادی نیست، مشکل شما بی‌ایمانی به خداست، همان مشکلی که غرب را نیز به سوی فساد و تباهی کشانده است. مشکل اساسی شما مبارزه طولانی و بیهوده با خداست که منشأ حیات و خلقت است.» و در ادامه می‌گوید: «من صریحاً اعلام می‌کنم جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان بزرگ‌ترین و نیرومندترین پایگاه جهان اسلام به سادگی می‌تواند در پر کردن خلاء عقیدتی نظام شما کمک کند.» (اسپوزیتو، ۱۳۸۲: ۶۴) این نامه، نقطه عطفی در فرایند تأثیرگذاری معنوی و نظری انقلاب اسلامی بر تحولات سیاسی جمهوری‌های شوروی محسوب می‌شود. پیش‌بینی «فروپاشی مارکسیسم»، نکته محوری این نامه پر محتوا بود. (شفایی، ۱۳۸۸: ۱۶۶)

به این ترتیب انقلاب اسلامی ایران توانست از مسیرهای پخش جابه‌جایی همچون تماس مستقیم و چهره‌به‌چهره و رسانه‌ها و مسیر پخش سلسله‌مراتبی مانند نامه امام خمینی^(ره) به گورباچف، پیام انقلاب را از مرزهای نفوذناپذیر و یا به‌اصطلاح «پرده آهنین» شوروی عبور داده و به مردم و جامعه شوروی از جمله مردم ارمنستان منتقل نماید.

بنابراین از اولین تأثیرات انقلاب اسلامی ایران در دوران قبل از فروپاشی شوروی، علاوه بر رشد فعالیت‌های مذهبی، افزایش روحیه استقلال‌طلبی جمهوری‌های شوروی از جمله ارمنستان بود. چنانچه بالیف با اشاره به رشد انتشارات مذهبی زیرزمینی و مخفیانه و با روش‌های تبلیغاتی که در انقلاب ایران مورد استفاده قرار می‌گرفت، بر این عقیده بود که: «اسلامی شدن جریان پیدا کرده، این مسئله می‌تواند فرایند استقلال‌طلبی را حداقل در بخشی از مردم قفقاز تشدید کند.» بنابراین پیام‌رهای بخش انقلاب اسلامی، احساسات آزادی‌خواهی غیر مسلمانان منطقه قفقاز را نیز شدیداً تحریک کرد. (شفایی، ۱۳۸۸: ۱۷۰)

چنانچه فرهاد کلینی در رابطه با تأثیر انقلاب اسلامی بر افزایش احساسات استقلال‌طلبی قفقازی‌ها و ارمنستان می‌گوید: «انقلاب اسلامی باعث ایجاد روحیه مخالفت در کشورهای این منطقه با حاکمیت شوروی و استقلال آن‌ها شد و آن‌ها از انقلاب ایران برای حرکت استقلال‌طلبانه خود الهام می‌گرفتند و این تأثیرات با توجه به خصوصیات خاص انقلاب اسلامی در نگرش عمیق و برداشت خاص از توحید، اثرات انقلاب را به شیعیان و مسلمانان محدود نکرده و در ارمنستان نیز نفوذ زیادی داشته است.» (ملکوتیان و محمدی، ۱۳۹۲: ۵۵)

۳-۴-۲. مسیر پخش انقلاب به ارمنستان پس از فروپاشی شوروی

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و تشکیل جمهوری‌های جدید مستقل در آسیای مرکزی و قفقاز، تغییرات مهمی در محیط جغرافیای سیاسی این منطقه به دنبال داشت. با شکست ایدئولوژی مارکسیسم، این کشورها به نوعی دچار خلأ ایدئولوژی شده بودند. این شرایط برای انقلاب

اسلامی ایران موقعیتی فراهم کرد که پیام و روح انقلابش را به صورت گسترده و وسیع تر نسبت به قبل از فروپاشی شوروی به مردم این کشورها از جمله ارمنستان منتقل کند.

۳-۴-۲-۱. پخش سلسله‌مراتبی

چنانچه گفته شد در پخش سلسله‌مراتبی، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله‌مراتب گسترش می‌یابند، ایده‌ها از یک فرد مهم به فرد دیگر و یا از مرکز شهری مهم به مرکز شهری دیگر گسترش می‌یابند. مسیرهای پخش سلسله‌مراتبی انقلاب اسلامی به ارمنستان پس از فروپاشی شوروی عبارت‌اند از: به رسمیت شناختن ارمنستان از طرف ایران، ایجاد و گسترش مراکز مذهبی، تاریخی و فرهنگی و برگزاری مراسم مذهبی و انقلابی توسط جمهوری اسلامی ایران در ارمنستان.

الف. به رسمیت شناختن استقلال ارمنستان از سوی ایران

جمهوری اسلامی ایران تنها سه ماه پس از استقلال ارمنستان در ۲۱ دسامبر ۱۹۹۱، این کشور را به رسمیت شناخت و در سال ۱۹۹۲ با ایروان روابط دیپلماتیک برقرار کرد. (عطایی، ۱۳۹۱: ۱۲۰) علاوه بر این، میانجیگری جمهوری اسلامی ایران در جنگ قره‌باغ بین ارمنستان و آذربایجان باعث نزدیکی ارمنستان به ایران گردید. به طوری که در جریان جنگ دو کشور، ایران چندین بار برای میانجیگری تلاش کرد و این تلاش‌ها دوبار به برقراری آتش‌بس کوتاه‌مدت بین طرفین منجر شد، هرچند که با دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی به شکست منجر شد و باعث گردید که مقامات آذربایجان ایران را متهم به حمایت از دولت ارمنستان در جریان جنگ قره‌باغ نمایند. (غفاری و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۹)

ب. بازسازی مسجد کبود ایروان و افزایش فعالیت‌های مذهبی

در نتیجه جنگ بین دو کشور ارمنستان و آذربایجان بر سر قره‌باغ در طول سال‌های ۱۹۸۸ تا ۱۹۹۴ اکثر قریب به اتفاق مسلمانان ارمنستان که شامل مسلمانان آذری بودند، مجبور به ترک ارمنستان شدند. (De waal, 2003: 80) بعد از اخراج مسلمانان آذری با آغاز همکاری‌های ایران و ارمنستان در سال ۱۹۹۶ برای احیای این مسجد از طریق سازمان میراث فرهنگی و بنیاد مستضعفان مرمت این بنای تاریخی در دستور کار قرار گرفت. (حق نظریان، ۱۳۸۸: ۱)

این مسجد پس از بازسازی به‌عنوان مرکزی برای انجام فعالیت‌های مختلف مذهبی و مراسم خاص مورد استفاده قرار گرفت. (آزادیان، ۱۳۹۴: ۱) اولین نماز جمعه در ارمنستان در ۲۹ مهر ماه ۱۳۸۴ برابر با هفدهم رمضان پس از ده‌ها سال در مسجد جامع (کبود) ایروان با حضور مسلمانان ایرانی و غیر ایرانی برگزار گردید. از دیگر فعالیت‌های مذهبی برگزاری مراسم عید قربان و دعای عرفه و عید فطر و ولادت حضرت زهرا(س) و برگزاری مراسم عزاداری حسینی در ماه محرم در این مسجد است.

از دیگر اقدامات مذهبی ایران در ارمنستان انتشار کتاب‌های مذهبی به زبان ارمنی از جمله کتاب صحیفه کامل سجادیه، تعلیم و تربیت در اسلام نوشته استاد مطهری و شیعه در اسلام نوشته علامه طباطبایی و غیره است. (<http://yerevan.icro.ir>)
انتشار کتاب شیعه در اسلام جهت پاسخگویی به سؤالات محافل علمی و اسلام‌شناسی ارمنستان در خصوص مکتب اهل بیت^(ع) و تفاوت آن با سایر مذاهب اسلامی به زبان ارمنی چاپ و منتشر شده است. (خبرگزاری بین‌المللی قرآن، ۱۳۹۵/۱۲/۱۸)

ج. رشد مراکز ایران‌شناسی و ترویج زبان و شعر فارسی

۱. تأسیس مرکز ایران‌شناسی در قفقاز

دی ماه ۱۳۷۵ در ایروان، پایتخت جمهوری ارمنستان، «مرکز ایران‌شناسی در قفقاز» و نخستین سمینار ایران‌شناسی گشایش یافت. از جمله اهداف عمده مرکز ایران‌شناسی در قفقاز پژوهش، تحقیق و تحلیل در زمینه تاریخ، دین، مذهب، تمدن، سیاست، زبان و فرهنگ ملل ایران و منطقه قفقاز، مساعدت به معرفی بین‌المللی آثار علمی، منابع تاریخی و ارزش‌های فرهنگی کشورهای قفقاز، احداث کتابخانه و بانک اطلاعات در زمینه تاریخ، دین و مذهب، زندگی معاصر و دستاوردهای فرهنگی ملل ایران و منطقه قفقاز عنوان گردید. (<http://yerevan.icro.ir>)

۲. تأسیس باشگاه فرهنگی ایران - ارمنستان «مهر»

هدف از تأسیس این مرکز، آشنایی دانشمندان و اندیشمندان ارمنی با فرهنگ و تمدن ایران است. از اقدامات این مرکز انتشار آثار بزرگان و مفاخر فرهنگ و ادب فارسی به زبان ارمنی است. از جمله انتشار آثار امام خمینی^(ع)، فردوسی، حافظ، عمر خیام، مولوی، پروین اعتصامی، شهریار و... است. (<http://yerevan.icro.ir>)

د. بازتاب آراء و اندیشه‌های امام خمینی^(ع) در ارمنستان

هر سال با فرا رسیدن ایام ارتحال امام خمینی^(ع) و دهه فجر و پیروزی انقلاب اسلامی و نیز روز قدس، همایش‌ها و سمینارهای مختلفی با حضور مسئولین ایرانی به منظور انتقال آراء و اندیشه‌های امام خمینی^(ع) و انتقال پیام انقلاب اسلامی در ارمنستان با حضور اساتید دانشگاه‌های ارمنستان، نمایندگان کلیساهای ارمنستان و محققان آکادمی این کشور برگزار می‌گردد. چنانچه با برگزاری این همایش‌ها شاهد بازتاب انقلاب اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی^(ع) در میان فرهیختگان ارمنستان هستیم.

پروفسور آرام سیمونیان رئیس دانشگاه دولتی ایروان، در خصوص اندیشه امام خمینی^(ع) در عصر حاضر می‌گوید: «در عصر حاضر که با بحران‌های اخلاقی و رد معنویت مواجه هستیم، این‌گونه ارزش قائل شدن برای شخصیت‌های اخلاقی و الهی همچون امام خمینی و سرمشق

گرفتن از زندگانی نورانی آن‌ها تنها راه رهایی و تنها امید روزگار کنونی است که می‌تواند انسانیت را به سوی آینده روشن سوق دهد.» (خبرگزاری رسا، ۱۳۹۴/۰۴/۰۴)

هسمیک بوغاسیان-وزیر فرهنگ ارمنستان در خصوص ظلم‌ستیزی امام خمینی^(ه) می‌گوید: «امام خمینی^(ه) در زندگی پر فرازونشیب خود و همچنین جریان مبارزاتی، هیچ‌گاه از عقاید خود مبتنی بر مقابله با ظلم‌وستم و ایستادگی در برابر مستکبران جهانی کوتاه نیامد. ارزش‌هایی که ایشان به آن اعتقاد داشت، متأثر از آموزه‌های دینی و پیامبران است که از سرچشمه الهی نشئت می‌گرفت.» (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۰/۰۳/۱۵)

لئون آنانیان رئیس کانون نویسندگان ارمنستان مراسم روز قدس سال ۱۳۹۲ طی سخنانی اظهار داشت: «بر قدرت‌ها نقشه جهان را برحسب خودکامگی و اراده خود تقسیم می‌کردند و امام خمینی^(ه) به درستی به نقش ابرقدرت‌ها در اجرای این توطئه اشاره کرده است.» وی با اشاره به تسلیم نشدن فلسطینیان در برابر رژیم صهیونیستی گفت: «من به همه آنان ادای احترام می‌کنم.» (<http://yerevan.icro.ir>)

۳-۵. موانع پخش

۳-۵-۱. موانع پخش انقلاب اسلامی ایران قبل از فروپاشی شوروی سابق

منظور از موانع پخش آن دسته از عواملی هستند که مانع سرایت یک پدیده از مبدأ پخش به مقصد پخش می‌شوند و یا آنکه سرایت آن را با مشکل مواجه می‌کنند. اتحاد جماهیر شوروی، ابتدا انقلاب ایران را انقلاب ضد امپریالیستی می‌دانست؛ اما با گذشت زمان از گسترش و پخش انقلاب اسلامی به جمهوری‌های خود از جمله منطقه آسیای میانه و قفقاز چنان احساس خطر کرد که از راه‌های مختلف مانع از سرایت انقلاب به داخل شوروی شد.

الف- منطقه قفقاز برای شوروی بسیار حائز اهمیت بود؛ از این رو بعد از تسلط روس‌ها بر منطقه اوراسیا و قفقاز سعی در کنترل آن کردند، بعد از جنگ جهانی دوم این کنترل گسترش یافت و در قالب ایدئولوژی کمونیستی و بلوک شرق تا قلب اروپا کشیده شد و دیوار آهنینی با حضور پانصد هزار نظامی روس و جنگ‌افزارهای هسته‌ای، زرهی و موشکی آن را پاسداری می‌کردند. (کرمی، ۱۳۹۷: ۱۶۷) بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نیز مسکو در نظر داشت با کشیدن دیوار نفوذناپذیر یا به اصطلاح «پرده آهنین» به دور جمهوری‌هایش، آنان را از مخاطرات ایدئولوژی‌های غیرمارکسیستی دور نگه دارد. (عباسی و موسوی، ۱۳۹۲: ۶۴)

ب- انحراف افکار عمومی: اگرچه مسکو در ابتدای جنگ ایران و عراق اعلام بی‌طرفی کرد ولی به صورت غیر علنی از عراق حمایت می‌کرد. این حمایت به دلیل انحراف افکار عمومی به سمت این جنگ و نیز عدم حمایت ایران از مجاهدین افغانی و عدم صدور انقلاب اسلامی به جمهوری‌های مسلمان‌نشین آن کشور بود. (سردارآبادی، ۱۳۸۱: ۶۲)

ج- جلوگیری از انتشار نامه امام خمینی^(ه) در سطح جامعه، چنانچه نیکلای میشین، نویسنده مشهور روسیه در این خصوص می‌گوید: «وقتی امام، نامه را خطاب به گورباچف نوشتند، دولتمردان وی تلاش کردند متن نامه امام در جامعه منتشر نشود؛ زیرا از تأثیر متن نامه امام در جامعه هراس داشتند.» (شفایی، ۱۳۸۸: ۱۶۶) در واقع مسکو قصد داشت که از طریق راه‌هایی همچون کنترل شدید بر مرزهای مجاور خود با ایران، حمایت از عراق در طول جنگ تحمیلی جهت انحراف افکار عمومی و جلوگیری از انتشار نامه امام خمینی^(ه) در سطح جامعه مانع پخش انقلاب (تماس مستقیم افراد، استفاده از وسایل ارتباط جمعی و سلسله‌مراتبی) به جمهوری‌های خود شود.

اما انتشار نامه امام خمینی^(ه) در یک روزنامه به نام *زاقتر* بعد از مدت زمان کوتاهی، تأثیر خود را بر افکار عمومی مردم شوروی و جمهوری‌های آن گذاشت؛ توجه به خدا و آیین‌های مذهبی، به‌خصوص آیین‌های اسلامی در میان مردم جامعه اتحاد جماهیر شوروی افزایش یافت. چنانچه گورباچف در مورد اصلاحات خود در شوروی می‌گوید: «از همان زمان تصمیم گرفتم حرکتی را آغاز کنم. لذا اصلاحات انجام دادیم. آزادی سخن و بیان دادیم. تعداد مساجد و کلیساها افزایش یافت.» در همین راستا در نیمه دهه ۱۹۸۰ روزنامه‌های محلی حاوی گزارش‌هایی از افزایش ازدواج‌های مذهبی در این کشور بود؛ و محققان شوروی پذیرفتند که تعطیلات اصلی اسلامی، عید قربان و عید غدیر، وقایع اجتماعی مهمی در نواحی روستایی و همچنین در نواحی شهری است. در دو عید قربان و فطر، مساجد بیش از ظرفیت خود پر می‌شدند و صدها و گاهی هزاران نفر از مردم در مساجد گرد هم می‌آمدند. (ملکوئیان و محمدی، ۱۳۹۲: ۵۷-۵۶) بر اساس مدارک موجود در موزه‌ها و اسناد ملی ارمنستان، در شهر ایروان حدود ۷-۸ مسجد و تعدادی بنای اسلامی و مذهبی توسط مسلمانان عمدتاً شیعی مذهب احداث شد که اکثر آن‌ها به دلیل شرایط ناشی از تغییر و تحولات سیاسی و نظام‌های دولتی، بعد از الحاق ارمنستان به روسیه، مورد بی‌توجهی و یا تخریب کامل قرار گرفته و از بین رفته‌اند. در بین این مساجد و بناها، فقط یک مسجد به نام «مسجد جامع ایروان» و یا «مسجد کبود» که بعضاً به مسجد خانی نیز مشهور است، باقی مانده است. (اشرافی، ۱۳۹۶: ۱) اما اداره این مسجد در دوران اصلاحات گورباچف قبل از اخراج مسلمانان آذربایجانی از ارمنستان در اختیار آن‌ها بود. (De waal, 2003: 80) به‌طوری‌که مسلمانان مقیم ارمنستان از این مسجد برای برگزاری مراسم خود استفاده می‌کردند.

۵-۳-۲. موانع پخش انقلاب اسلامی بعد از فروپاشی شوروی سابق

در دهه دوم انقلاب اسلامی که تقریباً هم‌زمان با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بود، به دلایلی همچون ارتحال امام خمینی^(ه)، پایان جنگ تحمیلی و خسارت‌های ناشی از آن، اولویت بازسازی منطق جنگ‌زده و مسائل اقتصادی باعث گردید که محیط داخلی کشور مبدأ به‌عنوان کانون و

مرکز پخش انقلاب با مشکلاتی مواجه شود. علاوه بر محیط داخلی کشور، عواملی دیگری نیز مانع پخش انقلاب به کشور ارمنستان گردید.

۵-۳-۲-۱. موانع داخلی ارمنستان به عنوان کشور مقصد پخش

الف- اکثریت قریب به اتفاق مردم جمهوری ارمنستان از لحاظ قومی و مذهبی، ارمنی هستند که ۷۲,۹ درصد آن‌ها دارای مذهب مسیحی هستند و مسلمانان ۲,۴ درصد جمعیت ارمنستان را تشکیل می‌دهند. (اشرافی، ۱۳۹۶: ۱) سابقه مسیحیت در ارمنستان و گرایش مردم این منطقه به آیین مسیح، به زمان ساسانیان برمی‌گردد که مورد حمایت دولت روم نیز قرار داشتند. رومیان یقین داشتند که اگر یک سلطنت مسیحی در ارمنستان تشکیل شود، ارمنستان از ایران خواهد برید و به امپراطوری روم خواهد پیوست. (خنجی، ۱۳۹۴: ۸۷۶) مسلمانان که در فاصله سال‌های ۶۳۴ میلادی و ۶۴۲ میلادی (۱۲ و ۱۳ هجری) فلسطین و سوریه و بین‌النهرین علیا و مصر را مسخر ساختند. تسخیر سرزمین‌های قفقاز که در سال بیستم هجری ۶۴۰ میلادی آغاز شده بود، فقط در آغاز قرن دوم هجری انجام پذیرفت. (پطروشفسکی، ۱۳۶۳: ۴۷) بعد از حمله مسلمانان به ایران و گرایش گسترده ایرانیان به اسلام، علی‌رغم تلاش بسیار که به مدت دو قرن طول کشید، یکی از عواملی که مانع نفوذ اسلام در ارمنستان گردید، وفاداری ارمنه به مسیحیت بود که همچنان نیز ادامه دارد. بنابراین اختلاف مذهبی بین کشور مبدأ پخش و کشور مقصد پخش و غالب بودن مذهب مسیحیت در ارمنستان، یک محیط ناپذیرا را برای نفوذ انقلاب اسلامی ایران به این کشور به وجود آورده است.

ب- در طول تاریخ، ارمنستان محل نزاع و رقابت بین امپراطوری‌های بزرگ ایران، روم، عثمانی و روسیه بود. چنانچه این منطقه هرچندگاهی بین این امپراطوری‌ها دست‌به‌دست می‌گردید؛ اما آنان در طول تاریخ فرا گرفتند چگونه وحدت قومی خود را از امپراطوری‌های بزرگ چند قومیتی همچون عثمانی و ایران و نیز در طی حکومت‌های شوروی و روسیه، حفظ کنند. اوایل قرن بیستم همراه بود با بیداری فرهنگی ارمنی‌ها که در راستای استقلال خویش می‌کوشیدند. بیداری فرهنگی ارمنی‌ها خواست استقلال طلبی آنان را تشدید می‌کرد. (جوادی ارجمند و همکار، ۱۳۹۱: ۱۹۷-۱۹۸) فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی فرصت مناسبی در اختیار مردم ارمنستان برای رسیدن به استقلال قرار داد. درصد زیادی از بودجه دولت ارمنستان از سوی ارمنه ساکن در جوامع دیگر تأمین می‌شود. ارمنه روسیه با دو میلیون نفر جمعیت بزرگ‌ترین دیاسپورای ارمنی است. بعد از روسیه، ارمنه آمریکا با یک و نیم میلیون نفر و فرانسه با نیم میلیون نفر جمعیت قرار دارند. (ولی-زاده و علیزاده، ۱۳۹۴: ۱۰۷۹) بیشتر سرمایه‌گذاران خارجی در ارمنستان تبار ارمنی دارند. بنابراین حس استقلال طلبی شدید در بین ارمنه و به خصوص در بین دیاسپورای ارمنی یا ارمنه مهاجر در دیگر کشورها که برای ارمنستان اهمیت سیاسی و اقتصادی زیادی دارد (بصیری و همکار، ۱۳۹۶:

۴۳) باعث گردید مسئولین دستگاه دیپلماسی از همان ابتدای استقلال‌خواهی مردم قفقاز در دهه ۱۹۹۰ اهمیت این مسئله را تا اندازه‌ای درک کنند. (مطلبی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۶۱)

ج- ناکارآمدی ایدئولوژی مارکسیستی و انبوه مشکلات سیاسی، ساختاری و به‌خصوص اقتصادی به‌جا مانده از شوروی سابق باعث گردید که ارمنستان برای رفع مشکلات فوق به سمت سیاست‌های عمل‌گرایانه و غیر ایدئولوژیک و نهایتاً به‌طرف غرب گرایش پیدا کند. به‌خصوص غرب‌گرایی احزاب سیاسی ارمنستان از جمله حزب فدراسیون انقلابی ارمنه یا داشناک‌ها که زمان شوروی سابق و در طول جنگ سرد نیز طرفداری از بلوک غرب را برگزید. (ولی‌زاده و همکار، ۱۳۹۴: ۱۰۷۹)

۵-۳-۲. موانع محیطی پخش

منطقه قفقاز به دلیل قرار گرفتن در منطقه حساس و راهبردی اوراسیا که از نگاه برژینسکی و به تعبیر استالین و هیتلر «قلب جهان» محسوب می‌شود، امروزه پس از حدود یک قرن به دلایل ژئوپلتیک، ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک، نگاه جهان و بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی را به خود جلب کرده است. (مطلبی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۶۰) بعد از فروپاشی شوروی رقابت بین قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای از جمله ایران، روسیه، ترکیه، اتحادیه اروپا و آمریکا جهت نفوذ به منطقه قفقاز و از جمله کشور ارمنستان افزایش یافت.

۱- کشور روسیه

بر اساس باور رایج و گسترده در روسیه، کشورهای «خارج نزدیک» پوسته خارجی روسیه را تشکیل می‌دهند که وظیفه آن‌ها حمایت از هسته-روسیه- در برابر هر نوع تهدید خارجی و تضمین ثبات و امنیت آن کشور است. (Makarychev, 2018: 2-3) بعد از فروپاشی شوروی، روسیه مثل گذشته خواهان ادامه نفوذ خود بر منطقه قفقاز است و رهبران روسیه، قفقاز جنوبی را بخشی از «خارج نزدیک» به‌شمار می‌آورند. (Dadak, 2010: 90) بنابراین منطقه خارج نزدیک عمق استراتژیک و ژئوپلتیک روسیه محسوب می‌شود. به‌طوری‌که روسیه برای حفظ نفوذ خود و نیز همگرایی در این منطقه از هر نوع ابزار و منابعی همچون تاریخ مشترک، زبان روسی، هم‌میهنان، کلیسای ارتدکس، دیپلماسی تجاری و فرهنگی به‌عنوان قدرت نرم خود استفاده می‌کند. (سیمبر و رضایپور، ۱۳۹۷: ۸۶) در این میان روسیه به‌عنوان متحد سنتی ایروان در سیاست خارجی و امنیتی ارمنستان جایگاه خاص دارد. احداث پایگاه هوایی در ایروان و ادعای روسیه مبنی بر محافظت از این کشور در مقابل تهدیدهای ناشی از دولت اسلامی و اسلام‌رادیکال در همین راستا است. (کولایی و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۱۴)

در مجموع روابط نامتقارن روسیه و ارمنستان و نفوذ گسترده روسیه در سیاست ایروان، در عمل توانایی ارمنستان در مواجهه با فشارهای روسیه و مقابله با رویکردهای روسیه در قبال

ارمنستان را با چالش‌های جدی مواجه کرده است. موضوعی که ضمن تأمین منافع کرملین، اعتبار ایروان در شرکت با دیگر کشورها را نیز با تردید مواجه کرد. وضعیت موجود با محدود نمودن انتخاب‌های ارمنستان، همکاری‌های گسترده ایران و ارمنستان را نیز با چالش‌هایی مواجه نمود. ناکارآمدی توافق ریلی ایران و ارمنستان و مخالفت روسیه با عبور گاز ایران از طریق ارمنستان به گرجستان را می‌توان شواهد تجربی چنین ادعایی دانست. (خیری و ایزدی، ۱۳۹۶: ۲۰)

۲- کشور ترکیه

دو کشور ایران و ترکیه هر دو خواهان تأثیرگذاری بر سیر تحولات منطقه و سرمشق و الگو شدن برای آینده کشورهای منطقه هستند. (نیاکویی و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۴) ترکیه بعد از به قدرت رسیدن حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۰۲ میلادی دکترین «نتوعثمانی‌گرایی» را دنبال کرد. از این دکترین برای حضور فعال در تمام مناطق همسایگی ترکیه از جمله بالکان، قفقاز و خاورمیانه استفاده می‌شود. (عظیم‌زاده اردبیلی و مسعود نیا، ۱۳۹۷: ۱۹۸)

ترکیه و ارمنستان با وجود تفاوت‌هایی که در زمینه فرهنگی و مذهبی دارند، تاریخ مشترک دارند. (2: Vidlickova, 2012) یکی از راهبردهای ترکیه برای حضور در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، تأکید بر تاریخ و تلاش برای تاریخ‌سازی مشترک در این منطقه مبتنی بر رویکرد پان ترکیسم است. برای مثال، یکی از فعالیت‌های ترکیه در این زمینه تأکید بر کتاب «قوتادغوبیلیک» به عنوان اولین اثر تاریخی این منطقه است. ترکیه با تأکید بر این اثر قصد دارد تا منابع تعریف هویت ترکان منطقه را تحت تأثیر هیمنه خود قرار داده و به سمت اصول و اهداف مدنظرش سوق دهد. (ترابی و پیروزفر، ۱۳۹۷: ۷۸)

با این وجود روابط دو کشور ترکیه و ارمنستان از ابتدای استقلال ارمنستان، با اینکه ترکیه از اولین کشورهایی بود که استقلال این کشور را به رسمیت شناخت، چندان مثبت نبوده است. تنش‌ها که با جنگ قره‌باغ میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان فزونی یافت. (مفیدی احمدی و ذاکریان، ۱۳۹۴: ۱۲۰) اما ریشه اصلی این اختلافات به کشتار ارامنه در جنگ جهانی اول برمی‌گردد. در واقع ارامنه بر این اعتقاد هستند که در دوره امپراطوری عثمانی در حدود یک‌ونیم میلیون ارمنی از سراسر امپراطوری قتل‌عام شده‌اند و این کشتار با هدف تصفیه جمعیت ارمنی مقیم امپراطوری انجام شده است. (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 1999)

با این وجود ترکیه در پی عادی‌سازی و بهبود روابط خود با ارمنستان است. یکی از ابتکارات مهم در این حوزه، تشکیل کمپین عذرخواهی از کشتار ارامنه در جنگ جهانی اول بود که توسط جمعی از روشنفکران برجسته ترکیه شکل گرفت و گروهی از مردم از آن حمایت کردند. (Oguzlu, 2011:667) با این وجود وزرای خارجه ترکیه و ارمنستان با امضای یادداشت تفاهم در نوامبر ۲۰۰۹ با میانجیگری آمریکا، سوئیس، روسیه و فرانسه به عادی‌سازی روابط

دیپلماتیک مبادرت کردند. از دید واشنگتن، به هر میزان که ارمنستان در صحنه معادلات منطقه فعال تر و از میزان وابستگی‌اش به ایران و روسیه کاسته شود، این کشور مسیحی و برخوردار از تشبیهات فراوان فرهنگی و تمدنی با جهان غرب و برخوردار از موقعیت استراتژیک را می‌توان بیشتر به غرب نزدیک کرد. (عظیم‌زاده اردبیلی و مسعود نیاد، ۱۳۹۷: ۲۰۹)

۳- آمریکا و اتحادیه اروپا

از دیدگاه بسیاری از صاحب‌نظران، جمهوری اسلامی ایران با الگوی اسلامی خود درصدد بود تا در مقابل الگوی لائیک و لیبرال غرب، جایگزین الگوی کمونیستی (در جمهوری‌های سابق شوروی) باشد. اما از همان ابتدا، آمریکایی‌ها و اروپایی‌ها کوشیدند به شیوه‌های مختلف، فعالیت‌های ایران را محدود سازند. (شیخ عطار، ۱۳۷۳: ۸۸) برخی از اقدامات مشترک غربی‌ها برای مقابله با انقلاب اسلامی و جلوگیری از نفوذ و صدور انقلاب در ارمنستان و افزایش نفوذ خود در این کشور عبارت‌اند از:

الف- اسلام‌هراسی و ایران‌هراسی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی کشورهای غربی با استفاده گسترده از مطبوعات، رسانه‌ها و شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی با اجرای سیاست‌های اسلام‌هراسی و ایران‌هراسی اقدام به تبلیغات علیه جمهوری اسلامی کردند؛ تا با ارائه تصویری غیر واقعی از اسلام و ایران اقدام به مهار انقلاب اسلامی کنند. به طوری که پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بر شدت اقدامات اسلام‌هراسی و ایران‌هراسی کشورهای غربی به‌منظور جلوگیری از نفوذ انقلاب اسلامی در کشورهای تازه استقلال یافته از شوروی افزایش یافت. همین موضوع باعث گردید که ارامنه در طول جنگ قره‌باغ نگران نقش‌آفرینی عامل مذهب در تعیین موضع ایران باشند. (ولی‌زاده و علیزاده، ۱۳۹۴: ۱۰۸۸)

ب- ترویج اصول و ارزش‌های لیبرال، دموکراسی و سکولاریسم در ارمنستان

ارمنستان در ژانویه ۲۰۰۱ به عضویت شورای اروپا درآمد. البته شورا شرایطی را پیش روی ارمنستان جهت عضویت قرار داد که از آن جمله می‌توان به لغو مجازات مرگ، قانونی کردن روابط همجنس‌بازی، اتخاذ قوانین جدید حاکم بر فعالیت احزاب سیاسی، رسانه‌های جمعی و سازمان‌های غیردولتی، اتخاذ قانونی برای خدمت نظام‌وظیفه، ضمانت‌های حقوقی نسبت به آزادی مذاهب، عدم از سرگیری جنگ در قره‌باغ، حل مسالمت‌آمیز مناقشه قره‌باغ و غیره می‌توان اشاره کرد. (Duparc, 1992: 138)

در فوریه ۲۰۰۱ ارمنستان پیشنهادهایی را از شورا دریافت کرد که خواستار اصلاحاتی همچون تطبیق نظامنامه حقوقی این کشور با استانداردهای شورا شده بود. در این رابطه دولت ارمنستان و

پارلمان این کشور اشتیاق خود را نسبت به اجرای پیشنهادهای شورا ابراز داشته و خود را نسبت به موضوعات حقوق بشر در کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و همچنین «کنوانسیون اروپایی همیاری متقابل در مسائل جنایی» متعهد کرده است. (کاظمی، ۱۳۸۴: ۳۷۵)

نتیجه‌گیری

با توجه به اصول و مؤلفه‌های نظریه پخش، از این نظریه می‌توان برای اشاعه و گسترش انقلاب-ها کمک گرفت و چگونگی صدور انقلاب‌ها را توضیح داد. بنابراین در این پژوهش سعی شده است با استفاده از نظریه پخش، تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر جمهوری ارمنستان مورد بررسی قرار گیرد. در دوران شوروی سابق انقلاب اسلامی توانست از مسیر پخش جابه‌جایی مانند ارتباط ارمنه مقیم ایران با ارمنه ارمنستان و نیز استفاده و به‌کارگیری رسانه‌های ارتباط جمعی به‌خصوص رادیو، بر جمهوری ارمنستان تأثیر مثبت داشته باشد و با وجود کنترل شدید شوروی بر مرزهای خود پیام استقلال‌طلبی و استکبارستیزی انقلاب اسلامی را به مردم ارمنستان و ارمنه منتقل کند و باعث افزایش روحیه استقلال‌طلبی ارمنه شود. در ادامه از طریق پخش سلسله‌مراتبی مانند ارسال نامه امام خمینی^(ره) به گورباچف، روند استقلال‌طلبی مردم ارمنستان را سرعت ببخشد. بعد از فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری ارمنستان، انقلاب اسلامی ایران از طریق پخش سلسله‌مراتبی همچون تأسیس مراکز مذهبی، تاریخی و برگزاری همایش‌های مختلف، سعی در تأثیرگذاری بر ارمنه و نخبگان و فرهیختگان و دانشگاهیان ارمنستان داشت، اما موانع داخلی همچون مسیحی بودن ارمنه، مشکلات سیاسی و اقتصادی جمهوری ارمنستان، و موانع بیرونی همچون رقابت گسترده بین کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای همچون روسیه، ترکیه، اتحادیه اروپا و آمریکا برای نفوذ و حضور در ارمنستان و برقراری رابطه با این جمهوری تازه به استقلال رسیده، باعث گردید که از تأثیر انقلاب اسلامی بر جمهوری ارمنستان پس از استقلال این کشور کاسته شود. اما استفاده بیشتر از ظرفیت ارمنه مقیم ایران توسط وزارت امور خارجه می‌تواند باعث افزایش روابط دو کشور و تأثیرگذاری انقلاب اسلامی بر ارمنستان شود؛ همان‌طور که کشورهای دیگر همچون روسیه و آمریکا از ارمنه مهاجر برای حضور در ارمنستان استفاده کرده‌اند.

References

- Abbasi, Majid and Seyyed Mohammadreza Mousavi (2014): "Iran-Azerbaijan Relations: Foundations of Integration and Sources of Disintegration", The journal of "Central Eurasia Studies, Winter and Spring, Volume 6, Issue 2. (In Persian)
- Ashrafi, Morteza (2017): "The situation of Muslims in Armenia", At: <http://hawzahnews.com/detail/News/417147>. (In Persian)
- Atai, Farhad (2012): "Iran and the South Caucasus Countries", The journal of Central Eurasia Studies, Summer and Autumn, Volume 5, No 10. (In Persian)
- Azadian, Ani, (2015): "A Look at the Cultural Relations between Iran and Armenia", translated by Armen Ghazarian, Peyman Cultural Quarterly, Vol. 19, No. 73. (In Persian)
- Azimzadeh Ardebili, Mohammad Mansour and Hossein Masoudnia (2018): "Neo Ottomanism and its Challenges for Iran (time Period 2002-2012)", Quarterly Journal of Political Research in Islamic World, Vol 8, No 1. (In Persian)
- Balif, Igor (1991): "Islam and Politics", The Journal of Defense Policy (scientific-research publication published by the Center for Security Studies and Research at Imam Hossein University) (IHU), Volume 4, Number 4. (In Persian)
- Basiri, Mohammad Ali and Mostafa Kheiri (2017): "The Fields of Divergence in Relations between Turkey and Armenia", journal of Central Eurasia Studies, Winter and Spring, Volume 10, Issue 1. (In Persian)
- Dadak, Casimir (2010): "A New Cold War?", Hollings University, the Independent Review, Available at: <http://www.independent.org>, (accessed on: 19 May. 2011).
- De Waal, Thomas (2003): Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. NYU Press.
- Esposito, John Louis (2003): "The Islamic Revolution and its Global Reflection", translated by Mohsen Modir Shane-hchi, Tehran: Baz Publications. (In Persian)
- Farihi, Davood (2004): The Political System and Government in Islam, Tehran: samt Publications. (In Persian)

Fuller, Graham (2014): *The center Of The Universe: The Geopolitics Of Iran*, translated by Abbas Mokhber, Tehran: Markaz Publishing. (In Persian)

Ghaffari, Omid و Omid Ali Visinejad and Mohammad Taghipour (2012): "The Nagorno-Karabakh conflict and its impact on the security of the Islamic Republic of Iran", *Quarterly Journal of Security Studies*, Volume 11, Number 39. (In Persian)

HafizNia, Mohammad Reza and Seyyid Abbas Ahmadi (2009): "The Geopolitical Impact of the Islamic Revolution of Iran on Shiite Communities around the World", *Shiite Studies*, Volume 7, Issue 25. (In Persian)

Haggett, Peter (1972): *Geography: A Modern Synthesis*, New York: Harper.

Hagh Nazarian, Armen (2009): "Blue Mosque of Yerevan", *Peyman Cultural Quarterly*, Volume 13, No. 50. (In Persian)

<http://fa.yerevan.icro.ir/>.

<https://www.isna.ir/>

Javadi Arjomand, Mohammad Jafar and Yazdan Keikhosrou Doulatyari (2012): "A Geopolitical Analysis of Iran and Armenia Relationship Based on the Thomas Anderson Theoretical Framework and a Plan for a Regional Integration after the Process of Normalization of Turkey- Armenia Relationship", *International Quarterly of Geopolitics (IGQ)*, Volume 8, Issue 2. (In Persian)

Karami, Jahangir (2019): "Eurasian Policy of Iran, Islamic Revolution and Foreign Policy", *journal of Foreign Policy*, Spring, Volume 32, Issue 4. (In Persian)

Kazemi, Ahmad (2005): *Security in the South Caucasus*, Tehran: International Studies & Research Institute, Abrar Contemporary Publication. (In Persian)

Khajehsarvi, Golam Reza and Maryam Rahmani (2012): "Iranian Islamic Revolution and Shiite Political Discourse in Iraq", *Scientific Research Journal on Islamic Revolution*, Volume 1, Issue 3. (In Persian)

Kheiri, Mostafa and Rajab Izadi (2018): "Russia's Interests in Near Abroad Case study: Armenia", *Central Asia and The Caucasus Journal*, Winter, Volume 23, Issue 100. (In Persian)

- Khonji, Amir Hossein (1398): Rereading the Iranian history of the earth, Green Book. (In Persian)
- Klini, Farhad, (2011): “The Impact of the Islamic Revolution on Armenia”, the 51st specialized meeting of the Central Eurasia Program, 11/26/2011. At: [http:// cep.ut.ac.ir](http://cep.ut.ac.ir). (In Persian)
- Kolae, Elaheh, Mohsen Eslami and Ghasem Osouli (2016): “Russian security activism in the South Caucasus”, Central Asia and The Caucasus Journal, Autumn, Volume 22, Issue 95. (In Persian)
- Makarychev, Andrey (2018): “Beyond Geopolitics: Russian Soft Power, Conservatism, and Biopolitics”, *Russian Journal*, Leiden, Published Online: 14
- Malakootian, Mostafa, Khorram Baghayee and Hooman Nayeri (2012): “Typology of revolution Theories”, Political Quartely, Volume 42, Issue 1. (In Persian)
- Malakootian, Mustafa and Muhammad Javad Muhammadi (2013); “Islamic Revolution of Iran, Western Liberal Democracy and Soviet Union's Soft Disintegration”, Journal of Islamic Revolution Studies, Autumn, Volume 10, Issue 34. (In Persian)
- May.
- Milani, Jamil and Muhammad taghi Esmaeeli (2014): “Broadcast Theory and the Reflection of Islamic Revolution of Iran on Pakistan”, Journal of Islamic Revolution Studies, Autumn, Volume 11, Issue 38. (In Persian)
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia (1999), “Genocide”, Available at: <http://www.mfa.am/en/what-is-genocide/>, (Accessed on:5/10/2014).
- Mofidi Ahmadi, Hossein and Mahdi Zakerian (2015): “Europeanization and Change in Turkey Security Discourse (Case Study: Normalization of Turkey–Armenia Relations)”, The journal of Central Eurasia Studies, Winter and Spring, Volume 8, Issue 1. (In Persian)
- Moinabadi, Hossein and Rohollah Sabzi (2015): “Analyzing the Impacts of Islamic Revolution of Iran on Iraq according to Diffusion Theory”, The Quarterly Journal of Political Studies of the Islamic World, Spring, Volume 4, Issue 1. (In Persian)
- Motallebi, Masoud, Seyyed Mohammadreza Mousavi and Hosseinali Tooti (2014): “The policy of Islamic Republic of Iran and EU in

- southern Caucasia, conflict or collaboration”, Central Eurasia Studies, Summer and Autumn, Volume 7, Issue 2. (In Persian)
- Nejati, Hamzeh, (2011): "The Impact of the Islamic Revolution on Saudi Arabia", available in: <http://rasekhoon.net/article/show-9067.aspx>.
- Niakoee, Seyyed amir, Danyal Rezapoor and Saman Fazeli (2018): “The Role Theory and Iran and Turkey's competition in the Middle East during the rule of the Justice and Development Party”, Quarterly Journal of Political Research in Islamic World, Volume 8, Issue 2. (In Persian)
- Oguzlu, Tarik, (2011): “Turkey and Europeanization of Foreign Policy?” Political Science Quarterly, Vol. 125, No.4.
- Pallioni, Alberto (2007): Theories and Models of Diffusion in Sociology, USA: Center for Demography and Ecology university of Wsconsin,
- Petroshovsky, Ilyapavlich (1984): Islam in Iran from Emigration to the End of the Ninth Century, translated by Karim Keshavarz, Payam Publications.
- Qeisari, Noorullah and Mahnaz Goodarzi (2009): “Iran's relations with Armenia: Opportunities and Barriers”, The journal of Central Eurasia Studies, Summer and Autumn Volume 2, Issue 3. (In Persian)
- Rafihpour, Faramarz (1997): Conflict and Development, Tehran: Shahid Beheshti University. (In Persian)
- Rasa News Agency, available in: <http://www.rasanews.ir/textversion/detail/news/210756/2032>.
- Richard, Morrill and Diane Mannine (1975): Critical Parameters Of Spatial Diffusion Processes Economic Geography, Vol 51, No 3.
- Sardarabadi, Khalilullah (2002): “Comparative study of US and Soviet positions on the Iran-Iraq war”, Quarterly Journal of Defense and Security Studies, No. 31. (In Persian)
- Shafae, Amanollah (2010): “The impact of the Islamic Revolution on political developments in Caucasus area”, Political Science (Bagher al-Olum University), Volume 12, Issue 4. (In Persian)
- Sheikh Attar, Ali Reza (1373) :The Roots of Political Behavior in Central Asia and the Caucasus, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. (In Persian)

- Shokouei, Hossein (1985): *Applied Geography and Applied Schools*, Mashhad: Astan Quds Razavi Publications. (In Persian)
- Simbar, Reza and Danial Rezapour (2019): "Russia's Soft Power in Near Abroad: Instruments and Challenges", *Central Asia and The Caucasus Journal*, Winter, Volume 24, Issue 104. (In Persian)
- Ter-Ghewondyan, Aram (1976): *The Arab Emirates in Bagratid Armenia* Trans, Nina G. Garsoïan. Lisbon: Calouste Gulbenkian Foundation.
- The International Quran News Agency (IQNA), At: <http://iqna.ir/fa/news/3581974>
- Torabi, Yousef, Mehdi Piruzfar and Mohammad Hadi Raji (2018): "Basic Political Marketing Action: A Case Study of Turkish Activities in Central Asia and the Caucasus (Period of governance of the AKP)", *Quarterly Journal of Political Research in Islamic World*, Volume 8, Issue 1. (In Persian)
- Valizadeh, Akbar and Shiva Alizadeh (2016): "Armenian Diaspora: opportunities & threats facing Iran", *Political Quarterly*, Winter, Volume 45, Issue 4. (In Persian)
- Vidlickova, Alica (2012): "Turkish-Armenian Relations and the Issue of the Recognition of the Claims of the Armenian Genocide", *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 11, No. 1.
- Wagner, Helmut (2011): "The Collapse of the Soviet Union in 1991: Systemic Peculiarities and Historical Parallels", *Political International Researches*, Autumn, Volume 3, Number 7. (In Persian)
- Yaghoubi, Saeed (1999): *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran during Construction*, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center (IRDC). (In Persian)